

CONTES A LA VORA DEL FOC (I): FLIX

NÚRIA GRAU POYO

Secció de Lingüística i Literatura del CERE

Filòloga. Correctora editora

ÀNGELS PÉREZ TARRAGÓ

Secció de Lingüística i Literatura del CERE

Filòloga. Assessora LIC del Departament d'Educació

El conte, producte de l'etapa màgica de la humanitat resulta, doncs, perfectament adequat a l'etapa màgica, la infantesa de l'individu, i aquest, en fer-se gran, se sentirà nostàlgicament atret pel conte, on tot, en principi, era possible, i la llibertat, absoluta.

ARTUR QUINTANA I FONT

INTRODUCCIÓ

En aquesta *Miscel·lània del CERE* iniciem la publicació d'una sèrie de contes populars recollits a la Ribera d'Ebre. Voldríem que, en cadascuna de les miscel·lànies dedicades a les diverses poblacions de la comarca, es poguessin anar recollint una mostra dels contes més explicats pels nostres iaïos, iaïes, padrins i padrines.

Si volguéssim iniciar un estudi antropològic del conte ens hauríem de remuntar al començament de la humanitat, als rituals agraris primitius i, sobretot, a les cerimònies iniciàtiques, a una època en què l'home havia d'enfrontar-se a una realitat determinada que l'envoltava i el condicionava, que l'encuriosia i de la qual necessitava explicar-se moltes coses sovint a partir de la màgia. I és que l'home d'ençà que hi ha hòmens ha tingut la necessitat d'entendre el món, de comunicar-se amb els seus semblants i, fins i tot, d'inventar històries per atraure l'atenció, per distraure, per fer amenes les vetlades, per fer por o per fer riure.

Però no és aquesta la nostra intenció. El nostre estudi es basa, sobretot, en la recerca dels contes més coneguts del nostre territori, a través d'uns informants que ens han explicat els contes que els explicaven quan eren xiquets i xiquetes i que després ells també van transmetre, i té la intenció de recuperar-los perquè

no restin en l'oblit i esdevinguin, de nou, estímuls per als nous membres de la nostra comunitat, per als lectors del present i el futur.

Els lectors hi trobaran uns relats propers per les característiques de la parla dels informants i per les referències culturals comunes que contenen. Per això, pensem que aquests contes, a més d'un entreteniment, seran alhora un clar vehicle d'uns valors determinats i de la riquesa cultural i lingüística que ens defineix. Aquest factor d'identificació, a més a més, pensem que pot esdevindre aquella llavor que es disposa en la terra i que a poc a poc va creixent i es va convertint en un arbre fort i amb moltes branques; no endebades, la literatura popular és sovint la porta d'entrada a la literatura amb majúscules, la qual veu en moltes ocasions de les seues fonts. Salvem els nostres contes, doncs, per fer-nos més grans i aconseguir lectors més vius.

METODOLOGIA

Aquest recull de contes segueix el mètode de la investigació en etnopoètica, a través de l'entrevista, enregistrada magnetofònicament, i la catalogació en les corresponents fitxes de documents etnopoètics. En aquest cas, la informant principal va ser la senyora Maria Garciapons Beà, natural de Flix i mestressa de casa, a l'edat de 76 anys. L'enregistrament d'aquests textos es va realitzar el març de l'any 1987. En aquest punt, volem agrair la col·laboració i la predisposició dels informants, sense els quals aquests contes no ens haurien arribat fins als nostres dies i aquest treball no hauria estat possible.

En aquesta ocasió, també presentem el treball de transcripció d'aquests dos contes recollits a Flix, aprofitant l'avinentesa que la publicació d'aquest article s'escau en el marc de la *Miscel·lània del CERE* dedicada a aquesta població. La segona part d'aquest treball, doncs, és la transcripció escrita dels textos, tot conservant-ne els trets lingüístics característics propis de les poblacions riberenques. Els criteris que hem seguit a l'hora de transcriure els contes han estat els que recomana Carme Oriol i Carazo (2002), professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, en el seu llibre *Introducció a l'etnopoètica*, que es basen, fonamentalment, en el respecte absolut per les opcions lingüístiques dels informants i en un criteri de tipus ortogràfic, tot mantenint trets fonètics, morfològics i sintàctics que sovint no han estat acceptats en un registre formal de la llengua normativa, així com barbarismes (amb fonètica catalanitzada o no), de manera que només s'eliminen els errors que el mateix informant esmena espontàniament o les falques lingüístiques, que no aporten informació a la narració i en dificultarien la lectura.

FOLKLORE NARRATIU

Segons Josep M. Pujol (1989), podem dir que el folklore és "un tipus especial de comunicació que s'utilitza en determinades situacions difícils, delicades o potencialment conflictives que es produeixen entre persones que estan en contacte directe". Amb aquesta definició, Pujol adaptava el criteri

del folklorista Dan Ben-Amos, el qual va aconseguir que el folklore s'alliberés de les connotacions obsoletes que l'havien limitat fins ben entrat el segle xx quan el va definir com "una forma de comunicació artística que es produeix en el si d'un petit grup". Aquests plantejaments afirmen, doncs, que hi ha un lligam directe entre les relacions humanes i l'existència del folklore; per tant, malgrat els canvis de vida fruit de la industrialització, aquest no pot haver desaparegut. Efectivament, hi ha un determinat sistema de gèneres folklòrics que està en decadència, però mentre hi hagi contacte entre humans existirà el folklore, vist que una societat que no disposés de la vàlvula d'escapament que aquest suposa seria impensable. D'altra banda, la industrialització va significar un canvi radical en els valors, en les formes de vida i, també, en el folklore. En la societat preindustrial les estructures familiars estaven molt ben sistematitzades en uns determinats rols. Cada membre tenia una funció molt clara. Els adults s'encarregaven de l'educació dels més jòvens, la qual cosa sovint es feia a través del folklore. Amb la revolució industrial arriba l'escolarització obligatòria, la incorporació de la dona al mercat laboral, la mecanització de les tasques agràries, etc., que comporten el desmembrament del nucli familiar i el consegüent arraconament de les formes de folklore típiques d'aquella societat: cançons de bressol, endevinalles, mimologismes, rondalles, cançoners, llegendes... A partir d'aquí sorgeix un nou folklore adaptat a les noves necessitats.

Amb tot, nosaltres pensem que hi ha encara un determinat pòsit tradicional comú i que avui també són habituals les referències a un determinat corpus de fórmules que es van repetint en les situacions folklòriques, per bé que potser no sigui de manera conscient. Per això, volem reivindicar aquest valor "tradicional" i recuperar els petits tresors que contenien aquests gèneres. Si ens centrem en el conte, podem dir que segons la literatura popular és una narració breu, en prosa, anònima, que narra uns fets que es presenten com a imaginaris i que es transmet oralment i de generació en generació. A causa de la seua oralitat, aquesta narrativa és inestable: els textos modifiquen la seua composició mentre circulen perquè l'interpret hi pot introduir els canvis que li convinguin, segons l'auditori que tingui i segons els gustos dels oients, és a dir, pot anar introduint-hi variants. Per això, segurament els contes que avui us presentem els coneixereu amb alguna variació. Us convidem, doncs, que ens ho feu saber per poder recollir diferents versions d'un mateix conte.

ELS CONTES DE FLIX

Lo llop i la rabosa

Una vegada ere el llop i una rabosa. La rabosa ere molt astuta, molt, i molt llepla, i el llop, pobre, ere un tonto. Ere tan tonto que es creie tot lo que die la rabosa. I un dia ella tenie ganes de menjar gallina (són molt lleples, les raboses, i van pels corrals a robà-les). I ere això a la Torre de l'Espanyol. I quina en va fer:

—Mira, tu vés al campanar i vés a tocar foc. I jo me n'aniré en alguna casa a veure si trobo alguna gallina cuita.

Perquè en aquell temps lo dia de Festa Major es menjave gallina, i ere un extraordinari.

I el llop, clar, va anar al campanar: "Galanding, galandong, galanding, galandong."

Bueno, tothom:

—Ai, a on se bote foc, a on se bote foc?

Van anar tothom al campanar i van veure que ere el llop qui tocave foc. Què van fer? El van tirar escales avall, pobre, i en la pata coixa. I ella se va fartar de gallina, la rabosa: va anar per les cases menjant-se totes les gallines cuites que va trobar. Va arribar allà, i ella què va fer? Va trobar un morter d'allioli i se'l va tirar a la mollera, i diu:

—Ai, compare llop, què us ha passat?

—Pues, mira, m'han tirat del campanar dalt baix.

—I a vós, comare rabosa?

—Pues, mira, a mi m'han tirat una cassola al cap. I ara m'han escarxat la mollera. (Claro, li sortie tot l'allioli per aquí a la mollera.)

—Ai! —li die—, raboseta, entera, entera, farta en vas i cavallera!

Perquè encara que anave coix pujave al cavall del llop i marxaven de poble en poble. Ella farta i a cavall del llop que anave coix, i die:

—Raboseta, entera, entera, farta en vas i cavallera!

—Què dieu, comare rabosa?

—Parenostres per quan us morireu.

—Dieu, dieu, que perdons guanyeu.

Después va resultar que van trobar a uns arrieros que venien (los arrieros eren gent que portaven les mercaderies d'un poble a l'altre) i anaven carregats de formatge. La raboseta, claro, com ere molt llepla, es va tirar damunt d'uns arrieros i es va menjar tot lo formatge; i el pobre llop (un sempre donave la cara i l'altre s'anave atipant de tot lo que trobave) també li van donar una pegada. Total que la pobra rabosa va ser molt astuta, i el llop, pobre, es va quedar sense res.

Lo budellet

Una vegada ere un xiqueta que sun pare es va casar dos vegades i vivie en la madrastra i va tindre una xiqueta. Però la primera ere de la primera dona i cada dia la feie anar a rentar; compraven panxes i les rentaven al riu perquè no hi havie aigua a casa. I un dia li va marxar un budellet i li va anar riu avall. I va trobar un llaurador i li die:

—Llaurador, bon llaurador,
bones llaurades que en feu,
bons camins que n'entretreu,
hauríeu vist passar un budellet?

I li contestave:

—Sí, per aquí ha passat tot dretet.

Camina que caminaràs, trobe un home que cavave vinya i també:

—Cavador, bon cavador,
bones cavades que en feu,
bons camins que n'entretreu,
hauríeu vist passar un budellet per aquí?

—Pues sí, per aquí passave tot dretet.

Ai, pues ella, aquell malestar:

—No el trobaré. I la madrastra, què em dirà?

I per fi, trobe una velleta que ere la Mare de Déu:

—Velleta, bona velleta,
bones vetllades que en feu,
bons camins que n'entretreu,
hauríeu vist passar un budellet?

—Pues sí, aquí el tinc ben arroplegadet.

—Que me'l donarie?

—Pues sí.

I ella ja tenie la panxa tota arroplegada per a portà-la a la madrastra i li va dir:

—Mira, a quan vaigues cap a casa sentiràs sonar una corneta. I gira't de davant radere.

Va marxar i a quan se li va canviar la roba tota, si la portave vella se li canviave tot en roba nova. Claro, es va presentar a casa tan guapa i tan tot i li va dir:

—Què t'ha passat? Què t'ha passat? —sa madrastra.

I ella li va explicar lo què. I, claro, aquella tenie una filla molt maleducada i li va dir:

—Pues, demà hi anirà la meua xiqueta.

Perquè presentà's tan guapa a casa ere una cosa molt bonica.

Hi va anar, i ella ere, pobra, molt maleducada i quan va trobar al llaurador li va dir:

—Llaurador, mal llaurador,
males llaurades que en feu,
mals camins que n'entretreu,
hauríeu vist passar un budellet?

—Mira, marxa, maleducada.

La van tractar molt malament. Trobe el cavador i el mateix:

—Cavador, mal cavador,
males cavades que en feu,
mals camins que n'entreu,
hauríeu vist passar un budellet?

—Marxa, què vol dir tant maltractar?

Bueno, i va anar seguint lo curs del riu i al final va trobar a la Mare de Déu, i també li va dir el mateix:

—Vellea, mala vellea,
males vetllades que en feu,
mals camins que n'entreu,
hauríeu vist passar un budellet?

—Pues sí, aquí el tinc arroplegadet.

—Pues sí, sí.

I quan va marxar cap a casa li va dir el mateix:

—Quan toco la corneta, tu gira't de davant darrere.

Però ere tan altivosa i tan maleducada que en lloc de canvià-se-li els vestits en més bonics, se li van canviar els vestits en més llords. I diu que la coa d'un ruc se li va posar penjada al front. Això significava la humilitat i els bons modos. I el quènto s'ha acabat.

ANÀLISI NARRATOLÒGICA

Per fer l'anàlisi narratològica d'aquests contes seguirem el sistema internacional de l'índex de tipus Aarne-Thompson (1961) i, sobretot, l'adaptació dins el marc de la rondalla catalana que n'han fet Carme Oriol i Josep M. Pujol (2003). Aquest índex permet als folkloristes d'identificar el tipus a què pertany una rondalla concreta i, entre altres coses, en facilita els estudis comparatius.

D'entrada, podem dir que el conte de "Lo llop i la rabosa" pertany, sens dubte, al gènere de la rondalla d'animals i, de fet, n'és un cas paradigmàtic. Narratològicament, té una estructura senzilla, la qual presenta una confrontació entre dos personatges animals: la rabosa, que pren el rol del murri, i el llop, que n'esdevé la víctima. És l'estructura típica de la facècia, que conté sempre un toc d'enginy per part d'un dels dos personatges, que consisteix a fer veure la realitat a l'altre d'una manera que no és, és a dir, que el murri s'aprofita de la bona fe de la víctima per aconseguir els seus objectius. Quan analitzem en profunditat la versió que ens ocupa, però, descobrim que presenta alguna singularitat, ja que no la podem adscriure a un sol tipus de l'índex Aarne-Thompson, sinó que inclou fins a quatre tipus diferents: el núm. 40A*,

“El llop amb la cua lligada a la campana” (*Wolf Has Tail Attached to Bell*); el núm. 3, “Les falses ferides de la guineu” (*Sham Blood and Brains*); el núm. 4, “La guineu cavalca sobre el llop” (*Carrying the Sham-Sick Trickster*), i el núm. 1, “La guineu i el llop fan el mort” (*The Theft of Fish*). Això és una combinació d’arguments, que es dona sovint en algunes rondalles, sobretot en les de més difusió. Aquesta diversitat de tipus mesclats ens mostra, d’una banda, la vitalitat de la rondalla, i de l’altra, la gran capacitat narradora de la informant, que pot anar lligant arguments per modificar el seu relat en funció de la situació i del públic. D’aquesta rondalla, d’altra banda, n’hem trobat diverses versions a la comarca i diferents contes on els protagonistes són el mateix llop i la mateixa rabosa. També, en una comarca culturalment propera com és el Matarranya (*Qüento va, qüento vingue*: 1998), hi trobem documentada una variació de la fórmula que es va repetint per mostrar l’enginy de la rabosa: “Allioli a la mollera, ben farteta i ben cavallera!”

El segon conte, “Lo budellet”, és més elaborat narratològicament. Hi destaca força l’element formulístic, que es va repetint com una cantarella i dona la clau per entendre els rols dels personatges. Amb tot, aparentment, podríem dir que es tracta d’una rondalla religiosa, perquè es caracteritza pel seu caràcter exemplar i hi apareix com a protagonista la Mare de Déu, que premia les xiquetes bones i castiga les dolentes. L’anàlisi de l’índex de tipus, però, ens fa descobrir que aquest argument no està catalogat en aquest sentit, sinó que s’ha d’inserir dins el gènere de rondalles meravelloses: és una rondalla sobre ajudants sobrenaturals. La nostra gran sorpresa, però, es troba en el tipus a què pertany: el núm. 510, “La Ventafocs” (*Cinderella and Cap o’Rushes*)! Descobrim, doncs, que estem davant d’un dels tipus més coneguts de la tradició rondallística, en una versió amb elements diferents, però que en essència presenta el mateix argument de fons: l’heroïna és obligada per la madrastra a realitzar les tasques més feixugues de la casa i rep l’ajuda d’un ésser sobrenatural (la Mare de Déu, una fada, etc.), que canvia el seu aspecte i la vesteix molt bonica per gratificar la seua bondat. Una versió similar també ha estat documentada a la comarca del Matarranya per Artur Quintana (1995) amb el nom de “Conte del budell, budellant”.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AARNE, Antti; THOMPSON, Stith (1961): *The types of the folktale*. Suomalainen Tiedeakatemia, Hèlsinki.

ORIOI, Carme (2002): *Introducció a l’etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Cossetània Edicions, Valls.

ORIOI, Carme; PUJOL, Josep M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, Barcelona.

N. Grau i À. Pérez

PUJOL, Josep M. (1989): "La crisi del folklore". *Serra d'Or*, 359: 20-23.

Qüento va, qüento vingue (1998): Associació Cultural del Matarranya, Calaceit. Introducció d'Artur Quintana Font.

QUINTANA, Artur (1995): *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*. Associació Cultural del Matarranya / Instituto de Estudios Turolenses / Carrutxa, Calaceit, vol. 1.